

Zbyněk Němec

Čtenářství žáků

se sociálním znevýhodněním: obraz zahraničních výzkumů v projektu čtenářských klubů

Rozvoji čtenářství, motivaci ke čtení a čtenářským kompetencím je v českém prostředí v posledních letech věnována značná pozornost. Důvodem je zejména to, že čtenářské dovednosti jsou na jedné straně považovány za velmi důležité pro další vzdělávání, na druhé straně existují četné důkazy o tom, že úroveň čtenářství českých žáků klesá – snižuje se počet knih, které žáci základních škol přečtou (Kartous, 2013), naopak roste počet žáků, kteří nečtou knihy vůbec, a značný je i počet dětí, které nečtou, protože je čtení jednoduše nebaví (Richter, 2014).

Rozvoji čtenářství se v období od února 2012 do ledna 2015 věnoval i projekt *Brána ke vzdělávání – školní čtenářské kluby posilující rovné příležitosti dětí a žáků se speciálními vzdělávacími potřebami* (registrační číslo CZ.1.07/1.2.00/27.0003) realizovaný obecně prospěšnou společností Nová škola. V rámci tohoto projektu bylo ve třinácti základních školách z celé České republiky zřízeno jedenadvacet čtenářských klubů, ve kterých se pravidelně každý týden scházeli žáci s nějakým typem zdravotního nebo sociálního znevýhodnění a za podpory učitelů i místních knihovníků zde rozvíjeli nejen své čtenářské kompetence, ale i vlastní vztah ke knihám a čtení.

Žáci se sociálním znevýhodněním ve čtenářských klubech

Nejpočetnější skupinou žáků navštěvujících čtenářské kluby v projektu byli chlapci a dívky spadající do kategorie žáků se sociálním znevýhodněním. Nešlo ale jen – jak se často mylně předpokládá – o žáky z etnických menšin, součástí byli i sociálně znevýhodnění žáci z řad etnických Čechů (z ústavní péče, pěstounské

péče, s rodiči samoživiteli nebo v péči prarodičů) a žáci z rodin cizinců, imigrantů. Zařazení do kategorie žáků se sociálním znevýhodněním vycházelo z legislativního vymezení této kategorie a bylo vždy ověřeno na základě rozhovorů s učiteli a na základě vyjádření ředitelů škol.

Skupina žáků se sociálním znevýhodněním byla také nejčastějším tématem metodické podpory, kterou v průběhu projektu participujícím učitelům a knihovníkům poskytovali zapojení speciální pedagogové – při zpětném rozboru zpráv ze 120 konzultací se speciálními pedagogy se téma práce se sociálně znevýhodněnými žáky objevilo v 87 případech (Poláková, Bělinová a Ingrová, 2014, 97–98). Je tedy patrné, že problematika rozvoje čtenářství u žáků se sociálním znevýhodněním je aktuální a důležitá i z pohledu pedagogických pracovníků z praxe.

Následující text se věnuje problematice čtenářství specificky ve vztahu ke kategorii žáků se sociálním znevýhodněním, přináší vybrané poznatky z některých zahraničních výzkumů¹ na toto téma a srovnává poznatky z těchto výzkumů se zkušenostmi z projektu *Brána ke vzdělávání...* ve snaze vytvořit východiska pro další práci s rozvojem čtenářství u sociálně znevýhodněných žáků v českých školách.

Východiska: poznatky ze zahraničních výzkumů

1. *Rozvoj čtenářství je z hlediska dalšího vzdělávání sociálně znevýhodněných žáků velmi*

1 Kompletní a podrobný popis všech studií, s jejichž závěry jsme v projektu pracovali, je dostupný na webových stránkách projektu – viz Němec (2014).

důležitý a škola v něm může hrát dominantní roli.

V oblasti čtenářství je u sociálně znevýhodněných žáků významným hendikepujícím faktorem absence podpory čtenářských dovedností a malá hodnota čtenářství v rodinném prostředí. Např. Hvistendahlová a Roeová (2004) dokladují, že norští žáci pocházející z etnických menšin mají doma méně knih než jejich vrstevníci, a že úroveň čtenářství těchto žáků se snižuje s úrovní dosaženého vzdělání jejich rodičů; ve vztahu ke vzdělávání těchto žáků pak autorky poukazují také na to, že více než třetina minoritních žáků není schopna využít čtení k získávání nových informací.

Znevýhodnění v oblasti čtenářství ale není jen otázkou žáků z etnických menšin, jak dokazuje výzkum Raaga a kol. (2011) realizovaný mezi sociálně znevýhodněnými žáky pocházejícími z rodin Američanů bílé pleti – i zde výsledky dokládají negativní vliv na čtenářskou připravenost těchto žáků v důsledku nízké úrovně vzdělání jejich rodičů; současně ale též výzkum poukazuje i na značný potenciál školy, která může cílenou aktivitou dopady sociálně podmíněného čtenářského znevýhodnění žáků významně omezit.

2. Adekvátní rozvoj (čtenářských) dovedností u sociálně znevýhodněných žáků vyžaduje pedagogickou podporu organizovanou i nad rámec běžného vyučování.

Ve Spojených státech amerických byl realizován čtyřletý experimentální projekt STAR poukazující na odlišné výsledky práce s žáky podle kvality pedagoga. Konstantopoulos (2009) v interpretaci výsledků tohoto projektu poukazuje na dobré výsledky zkušených pedagogů, z jejichž podpory ovšem těží všichni žáci v dané třídě, a tak výkonnostní propast mezi minoritními, znevýhodněnými žáky a jejich ostatními spolužáky zůstává nezmenšena. Je tedy zřejmé, že pro vyrovnání úrovně znevýhodněných žáků je nutné zajistit podporu těchto žáků přesahující rámec běžné výuky.

3. Při nadstandardních aktivitách (doučování/kroužku) je základem úspěchu přátelská

atmosféra, důležité může být zařazení motivů z minoritních kultur.

Vztah sociálně znevýhodněných žáků k nadstandardním formám podpory ilustruje Strand (2007), který dokládá, že většina znevýhodněných žáků navštěvujících britské „doplňkové školy“ – tedy výukové aktivity realizované v odpoledních hodinách nebo o víkendu. Na těchto školách oceňuje v první řadě jejich přátelskou atmosféru; mezi důležité poznatky téže studie patří i zjištění, že téměř čtvrtina žáků dotazovaných ve výzkumu dochází do „doplňkové školy“ za účelem lépe poznat původní kulturu své rodiny nebo s cílem zdokonalit se v mateřském jazyce svých předků.²

4. Je výhodou, pokud může rozvoj čtenářství u sociálně znevýhodněných žáků probíhat za podpory odborníka na oblast čtenářství.

Positivní vliv odborníků v oblasti dětského čtenářství na práci se sociálně znevýhodněnými minoritními žáky v USA prokázala studie Elish-Pipera a LAlliera (2011) zaměřená na efekty působení „literárních koučů“ v základních školách v rámci iniciativy *Reading first*. Podle výsledků studie dosahovali většího pokroku žáci, jejichž učitelé častěji konzultovali svou práci s „literárními kouči“ a častěji s těmito odborníky také spolupracovali přímo ve vlastní výuce.

Reflexe východisek v projektu čtenářských klubů

V projektu čtenářských klubů realizovaném ve vybraných základních školách v ČR se na základě dílčích zkušeností potvrdila všechna uvedená východiska. Vezměme je v uvedeném pořadí.

Ad 1. V souladu s poznatky zahraničních výzkumů i do našich čtenářských klubů v projektu docházeli sociálně znevýhodnění žáci, jejichž rodiče měli nižší průměrnou úroveň dosaženého vzdělání, a žáci z rodin, ve kterých není vztah ke čtenářství přirozenou součástí domácího

² I když je kategorie žáků se sociálním znevýhodněním širší, toto se pochopitelně týká především žáků z rodin imigrantů a etnických menšin.

prostředí.³ U těchto žáků účast na aktivitách čtenářského klubu pak do jisté míry napravovala absenci čtenářské motivace, která je u „běžných“ žáků rozvíjena v rodině. Kromě vztahu ke čtení a čtenářství byly u žáků se sociálním znevýhodněním prostřednictvím klubů rozvíjeny také dovednosti spojené s technikou čtení a schopnost porozumět textu a zasadit získané informace do kontextu.

Ad 2. I nadstandardní podpora, tedy podpora přesahující rámec běžného vyučování, formou práce se sociálně znevýhodněnými žáky ve čtenářském klubu se v našem projektu ukázala jako efektivní. To, co negativně ovlivňuje čtenářství těchto žáků, není nekvalitní výuka a většinou to nejsou ani horší vrozené dispozice, rozhodujícím faktorem je zpravidla absence domácí přípravy; žáci si ze školy přinášejí základy čtenářské techniky, které s nimi ale nemá v domácím prostředí kdo dále rozvíjet. Prostřednictvím čtenářských klubů se čtenářské dovednosti sociálně znevýhodněných žáků přiblížily a v některých případech i vyrovnaly úrovni běžné pro standardy daného ročníku.

Ad 3. Z průběžných reflexí od žáků i odborných pracovníků zapojených do projektu je patrné, že základem úspěchu čtenářských klubů byla jejich přátelská a nestresující atmosféra. V klubu žáci nemuseli plnit předem dané standardy, mohli postupovat svým vlastním tempem, na základě projevené snahy byli kladně hodnoceni i za sebemenší pokroky, ve srovnání s prostředím běžné třídy byla atmosféra klubů více komorní a vzhledem k převaze počtu žáků se speciálními vzdělávacími potřebami se účastníci klubových setkání nemuseli obávat posměchu okolí. U některých romských žáků se osvědčilo i zařazení literatury obsahující prvky

romské kultury nebo zahrnující znalost romského jazyka.⁴

Ad. 4. V projektu čtenářských klubů nebylo možné srovnávat práci pedagogů podle míry podpory odborníků na oblast čtenářství – jednoduše proto, že se všem pedagogům dostávalo podpory ve shodné míře. V projektu působilo sedm regionálních koordinátorů, kteří měli již na počátku projektu rozsáhlé zkušenosti v oblasti dětského čtenářství a kteří poskytovali v průběhu projektu všem pracovním čtenářských klubů intenzivní odbornou podporu. Pozitivní dopady této podpory bylo možné zaznamenat již během prvního roku projektu výrazným nárůstem profesních kompetencí pracovníků klubů. Kromě odborného vedení v oblasti čtenářství se ukázala jako efektivní i metodická podpora speciálních pedagogů, kteří poskytovali pracovním klubů konzultace v oblasti speciálních vzdělávacích potřeb klubových žáků.

Závěry

Na základě uvedených poznatků ze zahraničních výzkumů a jejich reflexe – potvrzení – v projektu čtenářských klubů realizovaném v tuzemských školách, lze pro oblast rozvoje čtenářství u žáků se sociálním znevýhodněním formulovat následující doporučení.

- S ohledem na důležitost čtenářských kompetencí pro další vzdělání a s ohledem na absenci podpory čtenářství v rodinném prostředí by základní škola měla za rozvoj čtenářství u sociálně znevýhodněných žáků převzít zodpovědnost větší, než je dosud běžné.
- K naplnění žádoucího rozvoje čtenářských dovedností a k podpoře čtenářské motivace

3 Typickým zde může být příklad sociálně znevýhodněného žáka, který za pravidelnou docházku a aktivní přístup ve čtenářském klubu dostal od klubové pedagožky knihu jako vánoční dárek. Tuto darovanou knihu žák po vánočních svátcích přišel odevzdat do školní knihovny – ačkoli pochopil, že jde o dárek, a měl zájem knihu vlastnit, převážilo jeho vnitřní přesvědčení, že kniha do domácího prostředí nepatří.

4 Úspěšným příkladem zde byla situace, kdy pedagožky ve čtenářském klubu dlouhodobě a nepřítušně řešily nedostatek motivace sociálně znevýhodněného romského žáka ze čtvrtého ročníku, u kterého hrozilo, že přestane do klubu docházet. Ke zvýšení jeho zájmu pomohlo až zařazení dvojjazyčného česko-romského textu, na kterém mohl žák předvést své základní znalosti romštiny a tím se i před ostatními pochlubit dosud skrytou dovedností.

sociálně znevýhodněných žáků je vhodné doplnit běžné vyučování vhodně zvolenou formou pravidelné, na čtenářství zaměřené volnočasové aktivity (doučování/ kroužku).

- Základem úspěšnosti na čtenářství zaměřeného kroužku je jeho přátelská a stresu-prostá atmosféra, individuální práce s žáky se speciálními vzdělávacími potřebami a pozitivní hodnocení každého, byť i jen nepatrného, pokroku.
- Při práci s žáky pocházejícími z etnických minorit může být vhodné zapojení motivů z původní kultury dané minority. V kontextu vzdělávání v českých základních školách se toto může týkat zejména romských žáků, jejichž kultura je dosud v mnoha školách řazena do kurikula jen minimálně.
- Pro systematický rozvoj čtenářství – patrně nejen u sociálně znevýhodněných žáků – je vhodná metodická podpora pedagoga zajišťovaná odborníkem na oblast dětského čtenářství.⁵

V kategorii žáků se speciálními vzdělávacími potřebami až dosud zůstávali sociálně znevýhodnění žáci spíše stranou zájmu českých vzdělávacích institucí, protože jde ale o skupinu nejen početně velmi významnou, nelze než doufat, že se do budoucna tyto žáci dočkají vyšší míry potřebné pedagogické podpory. A oblast čtenářství by mohla být třeba tou, od které lze začít...

Více informací o vytváření čtenářských klubů i o konkrétních metodách a technikách rozvoje čtenářství u různých skupin žáků se speciálními vzdělávacími potřebami zájemci najdou na webu projektu *Brána ke vzdělávání – školní čtenářské kluby posilující rovné příležitosti dětí a žáků se speciálními vzdělávacími potřebami* dostupném na adrese www.ctenarskekluby.cz.

Literatura

Elish-Piper, L., L'Allier, S. K. (2011). Examining the relationship between literacy coaching and student reading gains in grades K-3. *Elementary school journal* 1, 83–106.

5 Profesní růst pedagogů prostřednictvím kurzů zaměřených na rozvoj dětského čtenářství zprostředkovávají například neziskové organizace Kritické myšlení (www.kritickemysleni.cz) nebo Nová škola (www.novaskolaops.cz).

Hvistendahl, R., Roe, A., (2004). The literacy achievement of Norwegian minority students. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 3, 307–324.

Kartous, B. (2013). *Čtenářství na školách. Analýza dat z projektů Čtenář a Klíčové kompetence*. [prezentace v Powerpointu, on-line, cit. 2014-12-29] Praha: Scio. Dostupné z: http://www.nkp.cz:8080/knihovnam-test/docs/cteni-2013/SCIO_Prezentace_ctenar_tiskovka.pdf

Konstantopoulos, S. (2009). Effects of teachers on minority and disadvantaged students' achievement in the early grades. *Elementary school journal*, 1, 92–113.

Němec, Z. (2014). *Co už víme o čtenářství žáků se sociálním znevýhodněním*. [on-line, cit. 2014-12-29]. Dostupné z: <http://ctenarskekluby.cz/co-nabizime/pro-ctenarske-kluby/metody-a-postupy/>

Poláková, I., Bělinová, E., Ingrová, A. a kol. (2014). *S knihou po škole. Školní čtenářské kluby*. Praha: Nová škola.

Raag, T., Kusiak, K., Tumilty, M., Kelemen, A., Bernheimer, H., & Bond, J. (2011). Reconsidering SES and gender divides in literacy achievement: Are the gaps across social class and gender necessary? *Educational psychology: An international journal of experimental educational psychology*, 6, 691–705.

Richter, V. (2014). *České děti jako čtenáři v roce 2013*. [prezentace v Powerpointu, on-line, cit. 2014-12-29] Praha: Národní knihovna ČR. Dostupné z: http://knihovnam.nkp.cz/sekce.php3?page=12_Cten.htm.

Strand, S. (2007). Surveying the views of pupils attending supplementary schools in England. *Educational Research*, 1, 1–19.

Mgr. Zbyněk Němec, Ph.D. je speciální pedagog, absolvent doktorského studia na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. S Novou školou, o.p.s. spolupracuje na projektech zaměřených na podporu inkluzivního vzdělávání.

Kontakt: zbynek.nemec@novaskolaops.cz